

KAREL ŘÍHA

FILOSOFIE OSUDEM A SVOBODNOU VOLBOU¹

*Profesor ThDr. Karel Říha se narodil 11. května 1923 v Radkově (okres Žďár nad Sázavou). Po maturitě na reformním reálném gymnáziu ve Velkém Meziříčí (1943) studoval teologii v Brně (1943–45) a na Lateránské univerzitě v Římě (1945–46), kde také vstoupil do jezuitského řádu, dvouletý noviciát konal na Velehradě. V letech 1948–50 pokračoval ve studiu na jezuitském Filosofickém institutu v Děčíně nad Labem. Začátkem padesátých let byl internován v souvislosti s násilnou likvidací klášterů (1950–52), poté šestnáct let pracoval jako dělník. Roku 1967 byl vysvěcen na kněze. V letech 1968–72 studoval teologii a filosofii na univerzitě v Innsbrucku a na základě disertace *Imanence a transcendence v lidské aktivitě* obhájil doktorát filosofie. V letech 1972–79 působil v duchovní správě v Rakousku. Od roku 1979 spolupracoval s Vatikánským rozhlasem a věnoval se výchově kněžského dorostu v české papežské koleji *Nepomucenum* v Římě. Roku 1990 se vrátil do vlasti a přednášel filosofii na Cyrilometodějské teologické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Roku 1997 se habilitoval prací *Identita a relevance. Pokus o vzájemné uzásadnění ontologie a etiky*.*

*Z knižních publikací: *Filosofie konání. K 100. výročí Blondelovy L'Action*, 1993; *Nedokončené pohádky*, 1994; *Vzdálený zvonu hlas*, 1995; *Zrození ducha*, 1998.*

Když hledím na svůj život z vrcholu osmdesáti let, nenalézám v něm nic zvláště pozoruhodného, co by mohlo vzbudit zájem čtenářů: ani mimořádný úspěch, ani velká dobrodružství, ani hrdinské skutky. Pouze v mém vnitřním životě byly dramatické zápasy a dosti zvláštní zkušenosti. Může-li to někomu něco říci, nechť mu poslouží následující řádky.

Můj otec byl silná, realisticky založená osobnost. Moje matka naopak měla hluboký citový a náboženský život, byla vnímavá pro krásu přírody i lidského díla, milovala poezii a zpěv. Nedovedl jsem sjednotit toto dvojí dědictví. Ale do tohoto mého kolísání opětovně přicházelo jakési volání, které mělo přesvědči-

¹ Touto úvahou pokračujeme v uveřejňování příspěvků, které mají pomoci k lepšímu seznámení s životem a dílem českých filosofů, kteří byli nuceni část svého života prožít mimo svou vlast.

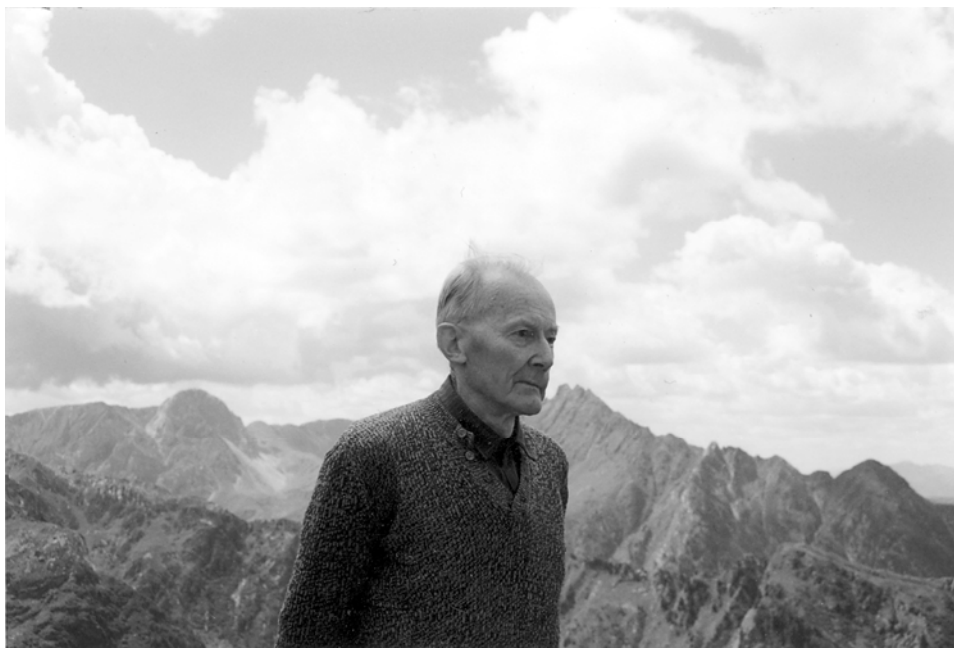
vost slova dávno vyřčeného a mě zavazujícího, a já jsem šel za ním napříč psychologickým danostem.

Velký, v určitém smyslu rozhodující význam pro mne měla událost, která nastala v třetím roce mého věku a o níž vím pouze z vyprávění matky. Ochrnul jsem na půl těla a přestal jsem mluvit. Lékař řekl: „Dětská obrna. Jestli vyvázne životem, zůstane mu něco na končetinách nebo v nejlepší případě v obličeji.“ Uzdravil jsem se náhle. Zůstal jsem pouze maličko poznamenán: *facialparesis*. Nemohu se souměrně usmát, ani dovřít levé oko. Málo významné? Úsměv je však důležitý prostředek lidské komunikace. Úsměv říká: „Jsem šťastný, že se s tebou setkávám.“ Kdykoliv na můj pokus o úsměv druhý bezděčně reagoval zkřivením tváře, vždycky mě to bodlo. Otevřená rána se stále drásala. Fotografování bylo pro mne trapnou a ponižující záležitostí. Že mě spolužáci v době puberty zesměšňovali, nemusím dodávat. Potlačování úsměvu vede k nepřirozené vážnosti, až zasmušilosti. Stálý vliv na mne má až dosud téměř podvědomý pocit ochablosti levé tváře. Nedovedu ovládat své vzezření. Když se to komplikuje s pomalým, spíše podvědomým než jasně vědomým způsobem myšlení, je to dosti velký handicap. Ale i do tohoto mého duševního stavu někdy proniklo líbezná světlo jakoby z jiného světa. Stačilo, když někdo prostě konstatoval: „Ale vy se dovedete dokonce velmi krásně usmívat – očima a celým výrazem.“ Platí i v tom, že každá přirozená vlastnost je dvojznačná?

Ale proč to říkám? Má to vůbec nějaký význam pro filosofii? Myslím, že ano. Nedovedu-li pohledem a výrazem prosazovat svou vůli ani obránit sebe a jiné, mohu pouze důvěřovat v sílu pravdy, která se sama prosadí. Pravdu jsem vždy hledal, chodil často po bludných cestách, zase jsem se vracel, točil v kruhu, kolísal, zkoušel různé, i protikladné možnosti; vytýkali mi nerozhodnost, až se mi pravda zjevila, a potom jsem za ní šel neúchylně a vytrvale.

Tak jsem také před maturitou rozvažoval různá povolání, až mi najednou bylo jasné, že se mám stát knězem; že je to už dávno řečeno a že zbývá jen to provést. Měl jsem to štěstí, že jsem mohl ještě za války, v letech 1943–45, studovat bohosloví v nouzových poměrech v kněžském semináři v Brně.

Ve druhém roce studia však ve mně dlouho trvající nejasné pochybnosti dozrály v duševní krizi. Nedovedl jsem si srovnat v hlavě možnost svobodné vůle. Taková možnost se mi zdála nejen proti zákonu skládání sil – zde motivů, v nichž velikost a směr jsou dva neoddělitelné momenty, ale jevila se mi dokonce jako rozpor, kontradikce: svobodná vůle by byla sebeurčení; ale to se mi zdálo být něco tak nemožného, jako když baron Prášil se chtěl za kštici vytáhnout z bahna. Není-li však člověk svobodný, je jen částí přírody, nesen proudem jejích sil. To, co kolem sebe vidíme, je jakási nádherná vegetace, ale chladná jako mrazivé květy na skle, postrádající smysl. Všechny barvy života, citu, afektu, vášně vyprchaly z tohoto světa. Zbývá jen šed' v šedi. Nad touto podívanou ani mysl nemůže žasnout, ani srdce se nerozhoří. Pomíjivé jevy se jen chvíli chvějí v záři slunce, aby se v následujícím okamžiku propadly do hlubin; snad se někdy opět vynoří, ale v jiném seskupení a v jiné podobě. Ale to už potom nebudu já. A vlastně nemá smysl vůbec říkat „já“, když jsem jen místem skládání neosobních sil a konfliktu motivů. Není-li člověk svobodný, nemá osobní vztah k Bohu; náš bůh je jen přírodní zákon, kte-

rý nás nemilosrdně vrhá pod kola světového dění. – „Nebylo by v tomto případě příkazem intelektuální poctivosti, abych odešel ze semináře?“ – „Ale už to, že si tuto otázku kladu, prozrazuje, že nejsem zcela ponořen v determinismu dění, že mám jakýsi nadhled; zase si činím nárok na svobodu a dokonce ji uplatňuji. Je to všechno iluze? I ten hlas, kterému říkám svědomí, je iluze?“ Napadlo mě: snad ti prostí lidé, kteří se naivně domnívají, že se svobodně rozhodují a vedou svůj život, zachycují jakousi pravdu, kterou já nemohu nahlédnout. Připustil jsem, že bych se mohl mýlit. Dnes se upřímně divím, jak jsem tehdy mohl na tak výjimečnou myšlenku přijít. Relativizovat svůj názor, kdo je k tomu kdy ochoten a kdo to dovede?

Vyjevil jsem stav své mysli pateru Šilhanovi, který nám o pololetí toho školního roku dával šestidenní duchovní cvičení. Byl doktor psychologie, ale hlavně imponující osobnost; později se stal provinciálem českých jezuitů a roku 1950 byl ve vykonstruovaném procesu odsouzen na 25 let vězení. Jeho reakce mě tehdy překvapila. Vůbec nic mi nevysvětloval: „Studujte, přemýšlejte, rvěte se s tím, vy si to musíte vyřešit!“ – Bylo řečeno slovo, které jsem považoval pro sebe za závazné. Mohlo být řečeno také něco jiného. Ale bylo rozhodnuto tak. O mém dalším životě bylo rozhodnuto svobodně. A já jsem to přijal. Můj dosavadní zájem o filosofii se stal existenciální potřebou.

Ten trýznivý problém jsem si vyřešil. Ne na základě přímých pojednání v našich scholastických učebnicích, ale jaksi z pozadí, pochopením předpokladů umožňujících svobodu. Četl jsem Boutrouxovu disertaci *Kontingence přírodních zákonů* (*De la contingence des lois de la nature*). Pochopil jsem, že skutečnost

pozůstává z více vrstev, z nichž každá vyšší je bohatší o nové kvality, neodvoditelné z nižších, a tedy v tomto ohledu nedeterminované. Redukce na nižší vrstvu, například vědomí na fyziologické procesy, života na fyzikálně-chemické síly, je sice metodicky oprávněná, nakolik odhaluje *nutné* podmínky určitého jevu, nemůže však být absolutizována, poněvadž nepostihuje podmínky, které by byly k vysvětlení onoho jevu *dostačující*. Nové kvality přesahují platnost geometrického modelu skládání sil, který byl mou utkvělou myšlenkou. „Emergence“ je pěkné slovo, které však pouze konstatuje a nic nevysvětluje. To nové, co uniká reduktivní metodě vědecké analýzy, je nevysvětlitelné, zázračné. Můj svět se prohloubil a rozzářil v nových barvách a dával podnět k úžasu. V takovém světě bylo opět možno lidsky žít.

Teoreticky jsem si otázku svobody vůle vyřešil. Svět se mi ukázal ve své hluboké průzračnosti smysluplný a neobyčejně krásný. Ale kupodivu – prakticky jsem se zase necítil svobodný. Není mé rozhodování přece jen konflikt podvědomých motivů? Nepůsobí modlitba přesně podle zákonů sugesce? Nebylo snad mé rozhodnutí pro kněžství jen zdánlivá volba? Kdyby to byla alespoň odpověď na nějaké volání, vycházela by ze mne a byla by v mé moci. Já však jsem měl tísnivý pocit, že se v mém životě pouze odvíjí nějaká nutnost – jako posthypnotická sugesce. Kdysi dávno, bez mého vědomí, bylo něco řečeno, naprogramováno, a nyní přišel čas, aby se to naplnilo. Snad moje matka v úzkosti, když jsem byl nemocen, anebo ještě dříve, po mém narození, mě obětovala Bohu v náhlém vnuknutí, a nemohla jinak, a ani já nemohu jinak.

Život šel dále podle zákona setrvačnosti, až přišla chvíle, kdy se mi tento problém postavil hrozivě. Bylo po válce a otevřela se možnost pokračovat ve studiu teologie v Římě v koleji Nepomucenum a na Lateránské univerzitě. Když jeden spolužák tuto nabídku odmítl, já jako náhradník jsem ji přijal. Můj úmysl byl snad dobrý: abych se mohl lépe připravit na kněžství. Během cesty autobusem z Prahy do Říma, která trvala celý týden a byla dosti dobrodružná, mi stále na mysli tanula myšlenka: jak vstoupit do svého povolání a ponořit se do něho a zcela se mu oddat a proměnit se v něm.

V Římě jsem byl v mnohém ohledu zklamán. Ve třetím ročníku teologie jsme většinou slyšeli to, co jsme už znali z Brna. V soukromém studiu filosofie jsem nemohl pokračovat, poněvadž jsem se nedostal k potřebné literatuře. Výchova v Koleji podle italského způsobu se nám všem zdála malicherná a vnitřně jsme ji nepřijímali. Zato jsem však celou bytostí začal vnímat klasické umění. Byl jsem ohromen tím žhavým, eruptivním ohniskem lidské tvořivosti. Proti těmto oslňujícím zážitkům Věčného města se mi zdála honosná výzdoba Koleje prázdná, dutá. Ale nejhorší byl snad pocit úplné samoty. Moji spolužáci, přirozeně veselí a družní mladí lidé, se mi zdáli povrchní a naprosto vzdálení tomu, co já jsem prožíval a s čím jsem zápasil. Mezi nimi a mnou se vytvořila neprostupná stěna. Na malém ostrůvku v cizím moři jsme hovořili různými jazyky. Ocítl jsem se v izolaci. Tento můj stav se vystupňoval v úplnou temnotu. Chodil jsem v nejbzdálenějším koutu zahrady mezi temnými cypřiši, kde svět končil v ostrém úhlu sbíhajících se stěn a neskýtal žádné východisko. – Smysl života se mi kamsi propadl. Nakonec jsem věděl, že se musím rozhodnout: buď zoufalství,

nebo sám se změnit. Ale tím bych se vzdal všeho a vydal se napospas. Snad bych ještě nějak žil v jiných, ale nebyl bych to už já, ztratil bych všechno, i svou identitu. Ale nebýt sám sebou, to znamená nebýt ten, kdo jsem, a to je nebýt vůbec. Toho jsem se hrozil. Pouze malé světélko v temnotě mi signalizovalo směr a povinnost.

K tomu rozhodnutí došlo. Vím přesně den a hodinu, ale nevím, jak to bylo možné. Snad nějaká světlá moc mě překonala. Vzdal jsem se, pustil jsem se břehu, jehož jsem se tak křečovitě držel. Bylo to jakési zoufání, pád do prázdného světlého prostoru. Řekl jsem: „Budu jim sloužit, i když mě nechápu.“ Bylo nedělní odpoledne a šli jsme na povinnou vycházku. Nic zvláštního nebo slavnostního jsem nepocíťoval. Pouze jsem se sám sobě divil, že jsem se tentokrát dovedl nenuceně, lehce bavit. Když jsem se však po soukromé večerní modlitbě vracel z kaple a otevřel dveře své kamery, zůstal jsem s překvapením stát. Bylo tam nezvyklé ticho. Teprve po chvíli jsem pochopil, že v mém okolí se nic nezměnilo. To ticho bylo ve mně. A bylo tak intenzivní, že se promítalo navenek.

Následující dni jako by mi vzešel nový svět. Cítil jsem se smířen s veškerým tvorstvem. Každý lístek na stromě a každý kvítek v trávě ke mně hovořily velmi srozumitelnou řečí. Jakýmsi nevýslovným způsobem jsem nazíral hlubší smysl stvoření. Všechny bytosti nebe a země v dlouhých řadách přicházely ke mně a zjevovaly mi svá tajemství. Můj vztah k spolužákům se změnil: viděl jsem, že lehkost a svoboda jejich ducha není vysvětlitelná jako prostá přirozená danost, ale že je výsledkem nějakého základního rozhodnutí. Zjevila se mi velikost prostých lidí; prošli tajemnou proměnou a žili pro něco, co je naprosto přesahovalo, i když si toho nebyli vědomi nebo tomu byli i nevěrní. I moje víra se změnila: místo vnějšího souhlasu, snad vůlí vynuceného, se stala spontánním lnutím, šťastným shledáním s tím, co jsem vždycky věděl, i když jsem si to nepřipouštěl. Jak nevěřit v zmrtvýchvstání, když jsem se cítil zrozen k novému životu? Z toho proučila stálá radost a sklon k ustavičné modlitbě: „Pro mne je dobré lnouti k Bohu, skládat v něho všechnu svou naději.“ Četl jsem list sv. Pavla k Římanům a jeho slova mi mluvila ze srdce: „Jestliže jsme s Kristem umřeli, jsme pevně přesvědčeni, že spolu s ním budeme také žít.“ (6,8) A ještě jednodušeji jsem to našel v 1. listě sv. Jana: „Přešli jsme ze smrti do života, poněvadž milujeme bratry.“ (3,14)

V pozadí tohoto blaženého jasu byla přece jen malá utajená úzkost: cítil jsem, že tato rovnováha je labilní, že toto světlo je mi poskytováno hodinu za hodinou, okamžik za okamžikem, a že by ode mne mohlo kdykoliv odstoupit. Proto jsem hleděl kolem sebe na potřeby druhých a snažil jsem se je chápat a vycházet jim vstříc. To spolužití malé české komunity v poválečné bídě v Itálii bylo snad nejšťastnější společenství, jaké jsem kdy zažil.

Toto světlo mi zase zapadlo. Dělal jsem dále chyby. Ale to světlo stále hledám. Někdy se nějaký jeho odlesk objeví ve vlnách času. A já vím, že náš život v tomto světě má svůj smysl a že jej přijímáme svobodně. Ale jsme také povoláni vydat svědectví pravdě. I já jsem měl tuto snahu, zvláště když jsem událost své konverze nepovažoval za něco výjimečného, ale za něco, co se v podstatě děje v životě každého člověka, i když to u mne přišlo opožděně a tím intenzivněji. Stačilo by tedy jen probudit v druhých to, co je jim dobře známé, i když snad

zapomenuté, zasuté nebo i potlačované. Ale moje pokusy narážely na předsudečné překážky. Nejvíce mě překvapila reakce přítele – psychologa. Když jsem se mu snažil vysvětlit, že moje rozhodnutí přesahovalo sílu motivů a že tedy bylo něco nepodmíněného, duchovního, shovívavě se usmál a řekl: „Mohl bych ti velmi snadno dokázat, že všechno v našem životě je podmíněné.“ Byl jsem ohromen. Jak je možné, že metodické předpoklady vědy, jejichž platnost a dosah nelze vůbec prokázat, zvláště ne v psychologii, mohou člověku tak beznadějně zastírat výhled na zjevnou pravdu? „I kdybych připustil oprávněnost pohledu z tvého stanoviska, je tu zásadnější obtíž: Aplikovatelnost motivů předpokládá identitu zkoumaného objektu. (Jinak nevíš, co zkoumáš a o čem mluvíš.) Ale o tuto identitu právě jde v základním rozhodnutí. Proto jsem se toho tak bál. Kdybys se na chvíli odhodlal k abstinenci od předpokladů své vědy a šel kousek cesty se mnou, snad by se k nám přidružil někdo neviditelný Neznámý, v němž bychom teprve našli svou identitu a svou pravdu.“ Ale uchopit jej nelze. Duch je stále na útěku před lidským důvtipem.

Ale co je vůbec pravda? Co je pravda o pravdě? Tato otázka vychází z předpokladu, že pravdu je třeba hledat v gnozeologické souvislosti. Ale taková pravda se ukázala jako iluze. Jak se může uzdravit naše nemocná civilizace, když zoufala nad pravdou vůbec? – Podle mé zkušenosti se pravda může zjevit, jen když člověk je ochoten se angažovat. Ale v radikálním angažování jde o nalezení nebo ztrátu vlastní identity. Zachoval jsem si svou identitu ve své konverzi? To objektivně vůbec nedovedu posoudit: vždyť vidím vlastně všechno už „z druhého břehu“ (Radim Palouš, *Čas výchovy*, Řím, 1987, s. 166). Podle Dietera Henricha nám identita není dána, ale dosahujeme jí „sebepřekročením a proměnou“ (*Fluchtlinien*. Frankfurt a. M., 1992, s. 179n.). Věřím však, že jsem v oné tajemné proměně ztratil jen zdání sebe a našel se v pravdě. Nalezl jsem sebe v pozitivní odpovědi na výzvu: „Staň se tím, čím jsi!“ Nemohu být jinak v pravdě, než že přijmu sám sebe, bez pózy a stylizace. Ale kdo to dovede? O tom psal Kierkegaard v díle *Nemoc k smrti*: uzdravení z nemoci zoufalství je možné pouze ve víře. Cesta k pravdě vede přes smrt a zmrtvýchvstání.

Později jsem se začel do díla Maurice Blondela a poznal jsem, že jsem ve svých reflexích nalézal to, co on dávno dříve vyslovil mnohem diferencovaněji a odůvodněněji. Objevil jsem tedy zase, jak se mi často stávalo, už dávno známou Ameriku. Ale bylo to velmi šťastné setkání. Blondelova „filosofie akce“ vychází ze základní intuice, že svobodné rozhodnutí otevírá prostor nových zkušeností. A to byla i moje inspirace.

Pokusil jsem se kdysi vyjádřit svou životní zkušenost literární formou pohádek. Ale zase jsem toho zanechal, poněvadž jsem nahlédl, že k názornému výrazu idejí nemám dostatek fantazie. Některé z těchto lehce načrtnutých vyprávění „pro dětské duše dospělých a tázavé oči dětí“ vyšly v malinkém svazečku v Matiči cyrilometodějské v Olomouci r. 1994. Jejich děj stále krouží kolem pravdy, živé a osobní, která se nás bezpodmínečně dotýká a je nedostupná pouhé spekulaci; zpřítomňuje se však v básni, v pohádce nebo v modlitbě. Ale to, co z této pravdy postřehujeme, klade na nás nárok, abychom pokračovali naznačeným směrem, v naději na plné zjevení. „Kdo koná pravdu, jde ke světlu.“ Proto každá

tato pohádka končí otázkou nebo výzvou a žádá, abychom si ji svým životem dotvořili. Jsou to tedy *Nedokončené pohádky*, mého i Vašeho života.

V mém životě bylo řečeno mnohé, co nasměrovalo mou budoucnost: od velkomyslného nabídnutí matky, která se mě vzdala kvůli Bohu, přes onen příkaz: „Vy si to musíte vyřešit!“, k mému vlastnímu: „Budu sloužit“, v okolnostech, které jsem si nevybral, a další řečené (*fatum*), co na mně spočívá jako osud. Někdy jsem se ptal: Proč to mám přijmout, když se mě nikdo neptal, zdali to chci, a proč za to musím převzít odpovědnost? Když se mě nikdo neptal, zdali vůbec chci existovat? – Tato otázka je však už dávno předstížena odpovědí: vždyť já jsem to přijal, odsouhlasil, ratifikoval, láskyplně objal, stejně nutně jako svobodně. – Inspirace pro mé filosofování je jinde nežli v pouhé spekulaci. Domníval jsem se kdysi, že základní filosofickou teorií je teorie mravní konverze. Nyní vím, že to není možné: žádná teorie nemůže uchopit svůj vlastní základ. Ale tímto základem je pravda, která není v naší moci a která nás pronásleduje.